

MUHADDISLAR MEROSIDA KOMIL INSON TARBIYASI MASALALARI

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ СОВЕРШЕННОЙ ЛИЧНОСТИ В НАСЛЕДИИ МУХАДДИСОВ

ISSUES OF PERFECT HUMAN EDUCATION IN THE HERITAGE OF MUHADDITHS

Saidnazarova Gulshan Bolta qizi

Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrası

o'qituvchisi pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

g.b.saidnazarova@buxdu.uz

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada muhaddislar, xususan Imom al-Buxoriy va Imom at-Termiziy ilmiy-ma'rifiy merosida komil inson tarbiyasi masalalari tarixiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilmga intilish, odob-axloq, halollik, ota-onaga hurmat, insonparvarlik, ustoz-shogird munosabatlari, mas'uliyat va o'z-o'zini tarbiyalash kabi sifatlarning shaxs kamolotidagi o'rni yoritiladi. Imom al-Buxoriyning "Sahih" asaridagi "Ilm" bobi hamda "Al-Adab al-Mufrad"dagi tarbiyaviy mazmun asosiy manbalar sifatida o'rganildi. Maqolada hadislarining tarbiyaviy g'oyalarini zamonaviy pedagogik jarayonda qo'llash imkoniyatlari ilmiy-pedagogik jihatdan asoslanadi.

АННОТАЦИЯ. В статье с историко-педагогической точки зрения анализируются вопросы воспитания всесторонне развитой личности в научно-просветительском наследии мухаддисов, прежде всего Имама аль-Бухари и Имама ат-Тирмизи. Рассматриваются стремление к знаниям, нравственность, честность, уважение к родителям, гуманизм, отношения учителя и ученика, ответственность и самовоспитание как качества духовного совершенствования личности. В качестве основных источников изучены «Книга знаний» в «Сахих аль-Бухари» и воспитательное содержание «Аль-Адаб аль-Муфрад». Обоснованы педагогические возможности применения данных идей в современном образовательном процессе.

ABSTRACT. This article analyzes the issues of educating a morally and spiritually developed person in the scholarly heritage of hadith scholars, particularly Imam al-Bukhari and Imam al-Tirmidhi, from a historical-pedagogical perspective. The study focuses on the educational significance of striving for knowledge, ethical conduct, honesty, respect for parents, humanism, teacher-student relations, responsibility and self-development. The Book of Knowledge in Sahih al-Bukhari and the educational content of Al-Adab al-Mufrad are examined as primary sources. The article also substantiates pedagogical possibilities of applying these ideas in contemporary education.

Kalit soʻzlar: komil inson, hadis, muhaddis, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, maʼnaviy-axloqiy tarbiya, odob, taʼlim, tarbiya, pedagogik meros.

Ключевые слова: совершенная личность, хадис, мухаддис, Имам аль-Бухари, Имам ат-Тирмизи, нравственное воспитание, этика, образование, воспитание, педагогическое наследие.

Keywords: ideal person, hadith, hadith scholar, Imam al-Bukhari, Imam al-Tirmidhi, moral education, ethics, education, upbringing, pedagogical heritage.

KIRISH. Komil inson gʻoyasi Sharq pedagogik tafakkurining muhim mavzularidan biridir. Shaxsning aqliy, axloqiy, maʼnaviy va ijtimoiy jihatdan kamol topishi turli davrlarda taʼlim va tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biri sifatida talqin qilingan. Islom ilmiy-maʼrifiy anʼanasida ham bilim olish bilan bir qatorda odob, axloq, insonlar bilan yaxshi munosabat va oʻz xulqini takomillashtirish masalalariga katta eʼtibor berilgan.

Hadis ilmi namoyandalari faoliyatida ushbu gʻoyalar amaliy va ilmiy koʻrinishda namoyon boʻladi. Ularning ilm izlab safar qilishi, ustozlardan taʼlim olishi, bilimni tekshirish va keyingi avlodga yetkazishi ilmiy masʼuliyat bilan birga shaxsiy fazilatlarni ham shakllantirishga xizmat qilgan.

Maqolaning maqsadi muhaddislar merosida komil inson tarbiyasiga oid gʻoyalarni aniqlash, ularni pedagogik jihatdan tizimlashtirish va zamonaviy taʼlim-tarbiya jarayonidagi imkoniyatlarini koʻrsatishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, manbashunoslik, kontent-tahlil va pedagogik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi.

Imom al-Buxoriy merosining tarbiyaviy imkoniyatlari boʻyicha tadqiqotlarda “Al-Adab al-Mufrad” asarining axloqiy mazmuni, ota-ona va farzand munosabatlari hamda odob-axloq masalalari tahlil qilingan.[1] Mazkur tadqiqotda asarda 1322 hadis va xabar 644 bobda jamlangani qayd etiladi.[1]

Imom al-Buxoriy hadislaridan taʼlim jarayonida, xususan oʻqituvchi va talaba munosabatlarini mustahkamlashda foydalanish masalasi ham zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda koʻrib chiqilgan.[2] Tadqiqotning mavzusi pedagogik gʻoyalar va maʼnaviy meros oʻrtasidagi aloqani oʻrganishga qaratilgan.

Mazkur maqolada esa asosiy eʼtibor “komil inson” tushunchasini tashkil etuvchi tarbiyaviy sifatlarni muhaddislar merosidan aniqlash va ularni pedagogik kategoriyalar bilan tizimlashtirishga qaratiladi. Komil inson tarbiyasini pedagogik jihatdan shaxsning bilim, axloq, ijtimoiy masʼuliyat, maʼnaviyat va oʻz-oʻzini rivojlantirish qobiliyatlarining uygʻun shakllanishi sifatida talqin qilish mumkin. Muhaddislar merosida bu jihatlar alohida-alohida emas, balki bir-birini toʻldiruvchi fazilatlar majmui sifatida namoyon boʻladi.

Birinchi komponent – ilmga intilish. Imom al-Buxoriy “Sahih”ining “Ilm” kitobida bilim va diniy tushunchani anglashning fazilati alohida mavzu sifatida

berilgan. 71-hadisda “Kimga Alloh yaxshilikni istasa, uni dinda faqih qiladi” mazmunidagi rivoyat keltiriladi.[3] Pedagogik jihatdan bu bilimga qiziqish va anglashga intilishni tarbiyalash bilan bog‘liq.

Ikkinchi komponent – axloqiy xulq. “Al-Adab al-Mufrad”ning mazmuni odob va insoniy munosabatlarga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ota-onaga yaxshilik, qarindoshlik va boshqa ijtimoiy munosabatlar alohida boblarda berilgan.[4]

Uchinchi komponent – mas’uliyat. Bilimni o‘rganish va uni boshqalarga yetkazish mas’uliyati shaxsning ijtimoiy faoliyatini kuchaytiruvchi tarbiyaviy omil sifatida talqin qilinishi mumkin. Muhaddislar merosida komil inson tarbiyasining asosiy omillaridan biri ilm hisoblanadi. Biroq ilm faqat ma’lumot yig‘ish emas, balki anglash, amal qilish va boshqalarga yetkazish bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

“Sahih al-Buxoriy”ning “Ilm” bobida bilimning fazilati va uni anglashga doir ko‘plab rivoyatlar keltirilgan.[3] Bu mazmun pedagogik nuqtayi nazardan bilish faoliyatining motivatsion va amaliy tomonlarini o‘rganish imkonini beradi.

Hadislarni o‘rganish va yetkazish jarayonida ustoz-shogird munosabatlari ham muhim o‘rin egallagan. Zamonaviy tadqiqotlarda Imom al-Buxoriy hadislaridan o‘qituvchi-talaba munosabatlarini mustahkamlash uchun foydalanish imkoniyatlari ko‘rsatilgan.[2]

Demak, muhaddislar merosidagi ilm konsepsiyasi shaxsning faqat bilimli bo‘lishini emas, balki bilimga mas’uliyatli munosabatda bo‘lishini ham nazarda tutuvchi pedagogik mazmunga ega.

“Al-Adab al-Mufrad” komil inson tarbiyasi uchun muhim axloqiy mazmunni o‘zida mujassam etgan manbalardan biridir. Asarning birinchi hadisida ota-onaga yaxshilik qilish muhim amallardan biri sifatida ko‘rsatiladi.[4] 3-hadisda onaga ehtirom masalasi takroriy ta’kid bilan ifodalanadi.[5] 5-hadisda ham ona va otaga ehtirom ko‘rsatish masalasi yoritiladi.[6]

Pedagogik jihatdan mazkur manbalar oilaviy tarbiya, hurmat, minnatdorlik, mehr-oqibat va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish uchun mazmuniy asos bo‘la oladi. Tadqiqotlarda “Al-Adab al-Mufrad” tarbiyaviy mazmuni milliy va diniy qadriyatlar bilan bog‘liq holda o‘rganilgan.[1]

Komil inson tarbiyasida odob-axloqning o‘rni shundaki, bilimning ijtimoiy qiymati shaxsning xulqi va munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ta’lim jarayonida bilim va tarbiyaning integratsiyasi muhim pedagogik vazifa sifatida qaraladi.

Muhaddislarning ilmiy faoliyatida ustoz-shogird munosabatlari bilimni egallashning asosiy vositalaridan biri bo‘lgan. Ilm talabida safar qilish, turli ustozlardan ta’lim olish, eshitilgan hadislarni qayd etish va tekshirish ilmiy madaniyatning muhim ko‘rinishlari hisoblangan. Pedagogik nuqtayi nazardan ustoz-shogird munosabati hurmat, tinglash, savol berish, fikr almashish, namuna olish va

mustaqil izlanish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Bunday munosabat komil insonning ijtimoiy va intellektual jihatdan rivojlanishida muhim omil sifatida o'rganiladi. Manbalar tahlili asosida muhaddislar merosida komil inson tarbiyasiga oid mazmunni quyidagi pedagogik yo'nalishlarda tizimlashtirish mumkin:

1. Ilmga intilish – bilishga bo'lgan ehtiyoj va mustaqil o'rganish.
2. Ilmiy mas'uliyat – ishonchli manba bilan ishlash va bilimni to'g'ri yetkazish.
3. Halollik va rostgo'ylik – shaxsning axloqiy mezonlari.
4. Ota-onaga hurmat – oilaviy tarbiyaning muhim yo'nalishi.
5. Insonparvarlik – boshqalarga yaxshilik va hurmat bilan munosabat.
6. Ustozga hurmat – ta'lim madaniyatining tarkibiy qismi.
7. O'z-o'zini tarbiyalash – shaxsiy kamolotning uzluksizligi.
8. Ijtimoiy mas'uliyat – shaxsning jamiyatdagi faol pozitsiyasi.

Mazkur tasnif tarixiy manbalardagi tarbiyaviy mazmunni zamonaviy pedagogik kategoriyalar bilan qiyoslash natijasida ishlab chiqilgan mualliflik tizimlashtirishidir.

Muhaddislar merosidagi komil inson tarbiyasiga oid g'oyalarni zamonaviy ta'limda qo'llashda ularning tarixiy va manbaviy kontekstini saqlash muhim. Pedagogik jarayonda hadis mazmunini hayotiy vaziyat, muammoli savol, munozara, keys, refleksiya va mustaqil topshiriq bilan bog'lash mumkin.

Masalan, ota-onaga hurmatga oid hadis asosida oilaviy munosabatlarga doir pedagogik vaziyat beriladi; talaba vaziyatni tahlil qiladi, axloqiy muammoni aniqlaydi va amaliy yechim taklif qiladi. Ilmga oid hadis asosida esa mustaqil ta'lim motivatsiyasi, bilimni tekshirish va manbadan foydalanish madaniyati muhokama qilinishi mumkin.

Bunda quyidagi metodik ketma-ketlikdan foydalanish mumkin: “Hadis mazmuni → tarbiyaviy g'oya → pedagogik muammo → hayotiy vaziyat → muhokama → amaliy topshiriq → refleksiya”. Mazkur yondashuv hadisni faqat yodlash emas, balki uning tarbiyaviy g'oyasini anglashga yo'naltiradi. Tahlil natijasida muhaddislar merosida komil inson tarbiyasi mazmuni bir nechta o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topishi aniqlandi: intellektual rivojlanish, axloqiy kamolot, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy mas'uliyat, ustoz-shogird madaniyati va o'z-o'zini tarbiyalash.

“Al-Adab al-Mufrad” bo'yicha ilmiy maqolada asarning katta tarbiyaviy ahamiyatga ega ekani, unda 1322 hadis va xabar 644 bobda jamlangani qayd etilgan.

[1] Bu asarni pedagogik tadqiqotlar uchun keng qamrovli axloqiy manba sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Shu bilan birga, hadis manbalarining pedagogik talqinida ilmiy aniqlikni saqlash zarur. Hadisning asl mazmuni, manbasi va raqami ko'rsatilishi, zamonaviy pedagogik xulosa esa tarixiy manbadan ajratilgan holda, ilmiy interpretatsiya sifatida bayon qilinishi maqsadga muvofiq.

XULOSA. Muhaddislar merosida komil inson tarbiyasi ilm, axloq, odob, oilaviy munosabatlar, ustoz-shogird an'anasi va ijtimoiy mas'uliyatning o'zaro uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi.

Imom al-Buxoriyning "Sahih" asaridagi "Ilm" kitobi bilimni anglash va o'rganishga oid mazmunni, "Al-Adab al-Mufrad" esa odob-axloq va insoniy munosabatlarga oid boy materialni taqdim etadi.[3–6] Ushbu manbalar asosida komil inson tarbiyasini ilmiy, axloqiy, oilaviy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanish komponentlari orqali tizimlashtirish mumkin.

Zamonaviy pedagogik jarayonda muhaddislar merosidan foydalanish hadis mazmunini hayotiy vaziyatlar, munozara, keys, refleksiya va mustaqil topshiriqlar bilan bog'lash orqali tashkil etilishi mumkin. Bunda tarixiy manbaning asl mazmuni va zamonaviy pedagogik interpretatsiya o'rtasidagi farq aniq saqlanishi lozim.

Muhaddislar merosidagi komil inson tarbiyasi g'oyalarini pedagogik ta'limotlar tarixi nuqtayi nazaridan chuqur tadqiq etish 13.00.01 yo'nalishida ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini boyitishga xizmat qiluvchi ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Todjimamatova M., Axmedova F. Imom Buxoriyning "Al-Adab al-Mufrad" asarida tarbiya masalalari. Jamiyat va innovatsiyalar – Society and Innovations. 2022.
2. Xaitov A.A. Using the Hadits of Imam al-Bukhari to Strengthen Teacher-Student Relationships. International Scientific-Electronic Journal "Pioneering Studies and Theories", Vol. 1, No. 4, 2025, pp. 55–61. DOI: 10.5281/zenodo.15046807. <https://pstjournal.uz/index.php/pst/en/article/view/25>
3. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Sahih al-Bukhari, Book 3: Knowledge, Hadith 71. <https://sunnah.com/bukhari:71>
4. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Al-Adab al-Mufrad, Book 1: Parents, Hadith 1. <https://sunnah.com/adab/1/1>
5. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Al-Adab al-Mufrad, Book 1: Parents, Hadith 3. <https://sunnah.com/adab/1/3>
6. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Al-Adab al-Mufrad, Book 1: Parents, Hadith 5. <https://sunnah.com/adab:5>
7. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Al-Adab al-Mufrad.
8. At-Termiziy, Muhammad ibn Iso. Sunan at-Termiziy.
9. Ibn Hajar al-Asqaloni. Fath al-Bari bi sharh Sahih al-Buxoriy.
10. Az-Zahabiy. Siyar a'lam an-nubala.
11. Saidnazarova G.B. Imom al-Buxoriy hadislarini pedagogik jarayonda qo'llashning didaktik asoslari. Academic Spectrum, 2026, №4, 186–191.